

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav řeckých a latinských studií

Bakalářská práce

Aneta Králová Lesná

Perfektum latinských sloves *prandere* a *cenare*

The perfect tense of the Latin verbs *prandere* and *cenare*

Praha 2021

Vedoucí práce: doc. Mgr. Lucie Pultrová, Ph.D.

Poděkování

Děkuji paní docentce Lucii Pultrové za odborné vedení a laskavý přístup.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 6. května 2021

Aneta Králová Lesná

Klíčová slova

latinský jazyk, sloveso, čas, vid, slovesný rod, participium perfekta

Keywords

Latin language, verb, tense, aspect, voice, the perfect participle

Abstrakt

Tato práce se zabývá perfektem sloves *prandeo* (*prandere*) a *ceno* (*cenare*). Poskytuje přehled informací o perfektu těchto sloves v dílech antických latinských gramatiků i v moderní literatuře. Při pojednávání o teoretických aspektech této problematiky se práce dotýká problematiky kategorií aspektu a slovesného rodu v latině. Práce se rovněž zabývá interpretací výskytů perfekta sloves *prandeo* a *ceno* v dochovaných latinských textech. Hlavním výsledkem našeho zkoumání je zjištění, že aktivní participia *pransus* a *cenatus* není možné považovat za výjimečné případy.

Abstract

This thesis deals with the perfect tense of the Latin verbs *prandeo* (*prandere*) and *ceno* (*cenare*). It presents an overview of the information about the perfect tense of these verbs contained in the works of ancient Latin grammarians and in modern literature. While dealing with the theoretical aspects of this issue, the thesis touches on the issue of the categories of aspect and voice in Latin. The thesis also deals with the interpretation of the instances of the perfect tense of the verbs *prandeo* and *ceno* in extant Latin texts. The main result of our investigation is the finding that the active participles *pransus* and *cenatus* cannot be regarded as exceptional cases.

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Teoretická část.....	9
2.1. Přehled informací o perfektu sloves <i>prandeo</i> a <i>ceno</i> v literatuře.....	9
2.1.1. Komentáře antických gramatiků.....	9
2.1.1.1. Antičtí latinští gramatikové a jejich relevance pro náš problém...9	
2.1.1.2. Přehled relevantních informací z děl antických gramatiků.....	10
2.1.1.2.1. Aulus Gellius.....	10
2.1.1.2.2. <i>Scripta Probiana</i>	11
2.1.1.2.3. Flavius Sosipater Charisius.....	12
2.1.1.2.4. Diomedes.....	12
2.1.1.2.5. Aelius Donatus.....	12
2.1.1.2.6. Servius grammaticus.....	13
2.1.1.2.7. Nonius Marcellus.....	13
2.1.1.2.8. Cledonius.....	14
2.1.1.2.9. <i>Explanationum in Artem Donati liber</i>	14
2.1.1.2.10. Pompeius Maurus.....	14
2.1.1.2.11. Priscianus.....	15
2.1.1.3. Závěr.....	18
2.1.2. Užití a význam zkoumaných tvarů podle moderních vědeckých gramatik.....	19
2.1.2.1. Náš problém v moderní literatuře.....	19
2.1.2.2. Závěr.....	21
2.2. Kategorie vidu, času a rodu v praindoevropštině a klasické latině.....	22
2.2.1. Určité slovesné tvary.....	22
2.2.1.1. Praindoevropština.....	22
2.2.1.2. Klasická latina.....	25
2.2.1.3. Vendlerova teorie aspektových tříd.....	25
2.2.2. Participium/adjektivum na <i>-tus</i>	26
2.2.2.1. Význam v praindoevropštině.....	26
2.2.2.2. Význam v klasické latině.....	27
2.2.3. Závěr.....	28

3. Praktická část.....	30
3.1. Perfektum sloves <i>prandeo</i> a <i>ceno</i> v díle Marka Tullia Cicerona.....	30
3.1.1. Výskyty různých tvarů a jejich odvozených forem.....	30
3.1.1.1. <i>cenavi</i>	31
3.1.1.1.1. Přísudek věty hlavní.....	31
3.1.1.1.2. Přísudek věty vedlejší podmínkové.....	35
3.1.1.1.3. Přísudek věty vedlejší časové.....	36
3.1.1.1.4. Infinitiv perfekta.....	38
3.1.1.2. <i>cenatus</i>	40
3.1.1.2.1. Participium perfekta.....	40
3.1.1.3. <i>prandi</i>	44
3.1.1.3.1. Přísudek věty hlavní.....	44
3.1.1.3.2. Infinitiv perfekta.....	44
3.1.1.4. <i>pransus</i>	45
3.1.1.4.1. Participium perfekta.....	45
3.1.2. Teorie o Ciceronově způsobu tvoření perfekta sloves <i>prandeo</i> a <i>ceno</i>	46
3.2. Konfrontace „neciceronovských“ výskytů s užitím v díle Marka Tullia Cicerona.....	47
3.2.1. Výskyty.....	48
3.2.1.1. Perfektum tvořené pomocí spony <i>sum</i>	48
3.2.1.2. Neosobní pasivum.....	48
3.2.1.3. Rezultativní participium.....	50
3.2.1.4. Participium rozvinuté příslovečným určením.....	51
3.2.1.5. Přímý předmět.....	52
3.2.2. Závěr.....	54
4. Závěr.....	56
Seznam použité literatury.....	57

1. Úvod

Tato práce se zabývá perfektem latinských sloves *prandeo* (*prandere*) a *ceno* (*cenare*). Participia perfekta těchto sloves (*pransus* a *cenatus*) mají podle standardních latinských gramatik aktivní význam, nikoli pasivní, jak je tomu u participií perfekta nejčastěji. V latinských textech se slovesa *prandeo* a *ceno* kromě běžných aktivních tvarů objevují i v opisných tvarech *pransus sum* a *cenatus sum* (s aktivním významem). Cílem této práce je objasnit problematiku perfekta sloves *prandeo* a *ceno*, a to jak v rovině teoretické, tak v rovině praktické. V teoretické části práce bude podán přehled informací, které lze k této problematice nalézt v literatuře, a následně bude problematika rozebrána z hlediska indoevropéistického a obecnělingvistického. V praktické části práce bude zkoumáno užití různých perfektních tvarů sloves *prandeo* a *ceno* v latinských textech.

Excerpce z latinských textů je prováděna pomocí databáze Bibliotheca Teubneriana Latina (BTL)¹. Excerpovány jsou řetězce *prand**, *prans**, *cenav**, *cenat**, *cenas**. Citováno je vždy podle edice užití v databázi BTL. Pro lepší orientaci čtenáře doplňujeme interpunkci podle českého úzu.

¹ Databáze dostupná online na adrese <http://www.phil.muni.cz>.

2. Teoretická část

2.1. Přehled informací o perfektu sloves *prandeo* a *ceno* v literatuře

V této části práce bude pojednáno nejprve o výkladu k naší problematice v komentářích antických gramatiků, následně o výkladu v moderní literatuře. Bude provedena i vzájemná konfrontace.

2.1.1. Komentáře antických gramatiků

2.1.1.1. Antičtí latinští gramatikové a jejich relevance pro náš problém

Pojmem „antičtí latinští gramatikové“ se většinou souhrnně označují autoři jazykovědných pojednání o latinském jazyce, kteří působili v pozdním období (ve čtvrtém až šestém století našeho letopočtu) a jejichž díla vydal v sedmisvazkové edici *Grammatici Latini* mezi lety 1855 a 1880 německý klasický filolog Heinrich Keil. Nejsou to však jediná existující antická díla zabývající se latinským jazykem. Z klasického období je dochováno šest knih (z původních 25) Varronova spisu *De lingua Latina*. Tři z těchto šesti knih se zabývají praktickou etymologií, další tři pak morfologickou teorií. K jazykovědným otázkám se často vyjadřovali i další významní autoři, zejména sám Cicero a Quintilianus a také encyklopedisté, například Aulus Gellius a Nonius Marcellus.

K sepsání spisů, které označujeme jako „antické gramatiky“, vedl jejich autory většinou jeden ze dvou hlavních důvodů. Prvním byla snaha o obhájení určitého stanoviska v soudobých obecnělingvistických debatách (z nichž nejvýznamnější

byl konflikt analogismu s anomalismem²), druhým potřeba praktických pomůcek pro čtení starých textů.

Oba výše zmíněné důvody, které mohli autoři antických gramatik mít pro psaní svých děl, ukazují na relevanci děl antických gramatiků pro problém, kterým se zabývá tato práce. Lze předpokládat, že v rámci diskusí o různých odchylkách v latinském slovesném systému, které pochopitelně figurují ve sporech analogistů s anomalisty, budou v některých dílech zmíněny tvary, které zkoumáme. Rovněž spisy míněné jako pomůcka pro čtenáře starých textů se nabízejí jako možný zdroj informací o použití námi zkoumaných tvarů, protože lze předpokládat, že jejich autoři budou komentovat nestandardní jevy. Paralelní existence tvarů typu *cenavi* a tvarů typu *cenatus sum* ve slovesném systému totiž nepochybně nestandardní je.

2.1.1.2. Přehled relevantních informací z děl antických gramatiků

Následuje přehled antických gramatiků, jejichž dílo obsahuje informace relevantní pro náš problém. Řazení je chronologické.

2.1.1.2.1. Aulus Gellius

M. Varronis liber ad Ciceronem de lingua Latina octavus nullam esse observationem similibus docet inque omnibus paene verbis consuetudinem dominari ostendit. Sicuti cum dicimus inquit 'lupus lupi', 'probus probi' et 'lepus leporis', item 'paro paravi' et 'lavo lavi', 'pungo pupugi', 'tundo tutudi' et 'pingo pinxi'. Cumque inquit a 'ceno' et 'prandeo' et 'poto' et 'cenatus sum' et 'pransus sum' et 'potus sum' dicamus, a 'destringor' tamen et 'extergeo' et 'lavor' 'destrinxi' et 'extersi' et 'lavi' dicimus.

(GELL. 2,25,7)

² Zastánci „analogie“, tedy teorie o převažující tendenci jazyka k pravidelnosti, působili v helénistickém období především v rámci alexandrijské školy. Zastánci „anomálie“, tedy teorie o převažující tendenci jazyka k nepravidelnosti, naopak v rámci školy pergamské. Významný anomalista Kratés z Mallu při svém pobytu v Římě dal podnět ke vzniku římských gramatických studií.

Aulus Gellius ve svém spisu *Noctes Atticae* zmiňuje tvary *cenatus sum* a *pransus sum* v kontrastu k tvarům typu *destrinxi* (od *destringor*) jako jeden z argumentů proti analogismu³ uvedených v osmé knize spisu M. Terentia Varrona *De lingua Latina*.⁴ Tvary *cenatus sum* a *pransus sum* jsou tu zjevně považovány za normální tvary s aktivním významem, tvary *cenavi* a *prandi* vůbec nejsou zmíněny. Důležité je zmínit, že v osmé knize Varronova spisu, která se nám dochovala, se tato pasáž ve skutečnosti nevyskytuje.

2.1.1.2.2. *Scripta Probiana*⁵

Ve spisech *Catholica nominum et verborum* a *Instituta artium* je na několika místech v souvislosti s principy tvoření perfekta uveden tvar *prandi* jako perfektum slovesa *prandeo*.⁶ Autor zjevně považuje za normální tvar perfekta slovesa *prandeo* tvar *prandi*, užívá ho dokonce jako příklad ve výkladu o konjugacích.⁷

Ve spisu *Instituta artium* je v rámci výkladu o participiích uveden citát z díla C. Sallustia Crispa, ve kterém se ve funkci participia vyskytuje tvar *cenatus*:

Sane hoc monemus, quod sint aliqua participia, quae cum a verbis neutralibus venire reperianur, attamen praeteriti temporis nec non et futuri, qui in dus syllabam exit, sonum sustinere reperiantur, ut apud Sallustium 'cenatos esse in castris', item apud Vergilium 'monstrum horrendum ingens'.

(PROB. inst. gramm. IV 143,14)

³ K analogismu viz poznámku 2.

⁴ Anomalie je nazývána *consuetudo*, analogie *similitudo*.

⁵ *Scripta Probiana* je název pro soubor textů sepsaných ve čtvrtém století našeho letopočtu, uváděných tradičně pod jménem Probovým, který ale pravděpodobně není jejich skutečným autorem.

⁶ PROB. cath. gramm. IV 33,32; PROB. cath. gramm. IV 34,10; PROB. inst. gramm. IV 184,18.

⁷ Uvedme užití ve výkladu o neexistenci tvaru **prandidi*: „Quaeritur, qua de causa *prandi* et non *prandidi* dicatur. Hac de causa, quoniam secundae coniugationis verba in specie perfecta et per quas res regit species perfecta prohibentur geminare *di* syllabam; et ideo *prandi*, non *prandidi* facere pronuntiat.“ (PROB. inst. gramm. IV 184,18)

Tento citát slouží jako příklad pro tvrzení, že existují participia utvořená od „neutrálních sloves“, která mají význam préterita nebo futura. „Neutrálními slovesy“ jsou tu míněna aktivní intransitivní slovesa. Autor zde nezmiňuje fakt, že participium *cenatus* nemá prototypický pasivní význam (což odpovídá faktu, že participia na *-tus* utvořená od neutrálních sloves prototypický pasivní význam mít nemohou).

2.1.1.2.3. Flavius Sospater Charisius

Flavius Sospater Charisius ve svém spisu *Artis grammaticae libri V* na třech místech uvádí jako perfektum slovesa *prandeo* tvar *prandi*.⁸ V témže spisu se ve výkladu o konjugaci vyskytuje supinum *pransum*.⁹ V pojednání o nepravidelnostech časování jsou uvedeny tvary *pransus* a *cenatus* jako příklady předčasných participií utvořených způsobem typickým pro tvoření participií pasiva, která ale mají aktivní význam.¹⁰

2.1.1.2.4. Diomedes

Diomedes, stejně jako Charisius, uvádí jako perfektum slovesa *prandeo* tvar *prandi*.¹¹ Zmiňuje se i o participiích *pransus* a *cenatus*, přičemž jeho pojetí je v podstatě totožné s pojetím Charisiovým.¹²

2.1.1.2.5. Aelius Donatus

Aelius Donatus ve svém díle *Ars grammatica* v rámci výkladu o participiích uvádí tvary *pransus* a *cenatus* jako příklady slov, která se zdají být participií, ale postrádají slovesný význam, což odůvodňuje neexistenci sloves *prandeor*

⁸ CHAR. gramm. 7,19; CHAR. gramm. 317,15; CHAR. gramm. 345,18.

⁹ CHAR. gramm. 224,12.

¹⁰ CHAR. gramm. 346,14.

¹¹ DIOM. gramm. I 367,12.

¹² DIOM. gramm. I 402,4.

a *cenor*.¹³ To odpovídá Diomedovu výkladu. Charisius, Diomedes a Donatus zřejmě vycházeli z nějakého společného zdroje.

2.1.1.2.6. Servius grammaticus

Servius grammaticus ve svém komentáři k Donatovu dílu *Ars grammatica* zmiňuje, že staří Římané často užívali předčasná participia některých netranzitivních aktivních sloves (*verba neutralia*), přičemž jako příklady uvádí mimo jiné tvary *pransus* a *cenatus*.¹⁴ Servius grammaticus na rozdíl od Aelia Donata považuje tvary *pransus* a *cenatus* jednoznačně za participia.¹⁵

Serviovu zmínku o „starých Římanech“ ve spojení s pojetím participií netranzitivních aktivních sloves jako kuriozity, se kterou se lze setkat pouze ve starých textech, lze interpretovat několika způsoby. V Serviově době se dané tvary možná už vůbec nepoužívaly, možná došlo k významovému posunu. Je také možné, že latina nebyla autorovým rodným jazykem. (Autor mohl být cizinec, nebo latina v té době již nebyla živým jazykem.)

2.1.1.2.7. Nonius Marcellus

Nonius Marcellus ve svém spisu *De compendiosa doctrina* udává, že *cenatus* je někdo, kdo je „po večeři“ (ablativ *confecta cena*), *pransus* pak někdo, kdo je „po obědě“ (*prandium*), případně někdo, komu nic nechybí.¹⁶ Samotný fakt, že Nonius Marcellus oba tvary uvádí ve svém slovníku, ukazuje na to, že pro jeho současníky byly zřejmě nějakým způsobem nezvyklé.

¹³ DON. gramm. mai. IV 388,13.

¹⁴ SERV. gramm. IV 417,37.

¹⁵ SERV. gramm. IV 441,10.

¹⁶ NON. 2,94,12; NON 6,458,30.

2.1.1.2.8. Cledonius

V Cledoniově spisu *Ars grammatica* jsou tvary *pransus* a *cenatus* uvedeny jako příklady sporných participií, a to na základě Donatova argumentu o neexistenci sloves *prandeor* a *cenor*.¹⁷ Nalezneme tu i citát ze Sallustia, který se vyskytuje ve spisu *Instituta artium* ze souboru *Scripta Probiana*.¹⁸ O několik řádek dále jsou tvary *pransus* a *cenatus* (užité příslušným způsobem) označeny za participia.¹⁹ Podle Cledonia tvary *pransus* a *cenatus* mohou být participii i adjektivy, rozdíl je ve způsobu užití. Tento rozdíl lze ale interpretovat i jako rozdíl mezi předčasným a rezultativním užitím participia.

2.1.1.2.9. *Explanationum in Artem Donati liber*

Autor spisu *Explanationum in Artem Donati liber* (Sergius či Servius) ve svém díle podává téměř stejnou zprávu o užívání předčasných participií sloves typu *neutralia* jako výše zmíněný Servius grammaticus.²⁰ I mezi jeho příklady se vyskytují tvary *pransus* a *cenatus*. Jde tu o citaci z Donata, stejně jako u Servia grammatika.

2.1.1.2.10. Pompeius Maurus

Pompeius Maurus ve svém spisu *Commentum artis Donati* považuje tvary *pransus* a *cenatus* za participia. Rozhodujícím kritériem pro zařazení slova mezi participia (pochopitelně kromě participiální funkce) je pro něj totiž nikoli existence slovesa, které by na první pohled muselo tvořit participium totožné s daným slovem, ale slovesný původ daného slova.²¹

¹⁷ CLEDON. gramm. V 72,4.

¹⁸ CLEDON. gramm. V 72,5.

¹⁹ CLEDON. gramm. V 72,14.

²⁰ EXPLAN. in Don. gramm. V/VI 515,24.

²¹ POMP. gramm. V 262,40.

2.1.1.2.11. Priscianus

Priscianus se tématu dotýká na více místech:

Inveniuntur tamen etiam quaedam verba, quae quamvis activam habent significationem, passiva tamen non habent, quia nec in homines eorum actus transit, nec semper supra dictis egent necessario casibus, ut 'prandeo', 'ceno', 'curro', 'ambulo'.

„Existují i slovesa, která, přestože mají aktivní význam, netvoří pasivum, protože jimi pojmenovaná akce nemíří na lidi, ani nutně nepostrádají výše zmíněné pády, jako 'prandeo', 'ceno', 'curro', 'ambulo'.“ (PRISC. gramm. II 375,12)

Sunt alia in hac forma [id est in verbis], quae in o desinentia non faciunt ex se passiva, quae quamvis activam habeant significationem, tamen vel ad muta animalia vel ad carentia anima coniunguntur, sicut supra dictum est, ut est 'percurro forum', 'prandeo piscem', 'ceno ovum', quae est quando inveniuntur tertiam passivorum habentia personam, nec irrationabiliter, ut ante ostendimus.

„Existují i slovesa končící na o netvořící pasivum, která, přestože mají aktivní význam, pojí se jen s němými zvířaty nebo s neživými věcmi, jak bylo řečeno výše, jako 'percurro forum', 'prandeo piscem', 'ceno ovum'. Ta někdy tvoří třetí osobu pasiva, a to nikoli nesmyslně, jak jsme ukázali.“

(PRISC. gramm. II 378,2)

Nec mirum, cum in aliis quoque plurimis eiusdem significationis verbis inveniantur veteres praeteriti temporis participia proferentes, ut 'prandeo pransus', 'caeno²² caenatus', 'placeo placitus', 'mereo meritus', 'pateo passus', 'careo cassus', 'poto potus' pro 'potatus', 'titubo titubatus'.

„Nelze se tomu divit²³, když staří Římané používali i participia perfekta mnoha jiných sloves takového významu [neutralia], jako 'prandeo pransus', 'caeno caenatus', 'placeo placitus', 'mereo meritus', 'pateo passus', 'careo cassus', 'poto potus' místo 'potatus', 'titubo titubatus'.“

²² Alternativní forma slovesa *ceno*.

²³ Nelze se divit, že Sallustius užívá participium perfekta slovesa typu „neutrale“.

(PRISC. gramm. II 512,11)

A neutris vero paucis praeteritum nascitur: 'caenatu caenatus', 'pransu pransus', 'placitu placitus', 'nuptu nuptus'.

„Ze sloves typu neutra tvoří participium perfekta jen málo: 'caenatu caenatus', 'pransu pransus', 'placitu placitus', 'nuptu nuptus'.“

(PRISC. gramm. II 558,8)

Dicimus enim 'legens est, qui legit' et 'qui legit, est legens', 'caenatus est, qui caenavit' et 'qui caenavit, caenatus est'.

„Říkáme totiž 'legens est, qui legit' a 'qui legit, est legens', 'caenatus est, qui caenavit' a 'qui caenavit, caenatus est'.“

(PRISC. gramm. II 565,8)

... quomodo verba praesentis temporis, si adiungantur participiis praeteriti, praeteritum significant, ut 'caenatus sum, caenatus es, caenatus est' pro 'caenavi, caenavisti, caenavit'.

„... tak, jako prézens sloves ve spojení s participii préterita má préteritní význam, jako při užití 'caenatus sum, caenatus es, caenatus est' na místě 'caenavi, caenavisti, caenavit'.“

(PRISC. gramm. II 565,13)

A neutris, ut diximus, sicut ab activis, duum temporum participia veniunt, praesentis, 'stans', futuri, 'staturus'. Inveniuntur tamen quaedam ex eis etiam praeteriti temporis, ut 'caeno caenatus', 'prandeo pransus', 'placeo placitus', 'nubo nupta', 'pateo passus'.

„Od neutrálních sloves, jak jsme řekli, stejně jako od aktivních sloves, se tvoří participia dvou časů, přítomnosti, jako 'stans', a budoucnosti, jako 'staturus'. Stává se ale, že některá z nich tvoří participia préterita, jako 'caeno caenatus', 'prandeo pransus', 'placeo placitus', 'nubo nupta', 'pateo passus'.“

(PRISC. gramm. II 565,25)

Neutra pauca habent praeteritum, ut supra dictum est: 'caeno caenatus', 'prandeo pransus', 'iuro iuratus', 'careo cassus', quod et nomen est, 'passus' a 'pateo', 'titubo titubatus', 'placeo placitus', 'quiesco quietus'.

„Je málo neutrálních sloves, která tvoří participium préterita, jak jsme řekli výše: 'caeno caenatus', 'prandeo pransus', 'iuro iuratus', 'careo cassus', což je i jméno, 'passus' od 'pateo', 'titubo titubatus', 'placeo placitus', 'quiesco quietus'.“

(PRISC. gramm. II 573,20)

Et attende in his quoque, quanta vis est substantiam significantium, quod et loco participii, quod et substantiam ipsius, qui agit vel patitur, et actum vel passionem significat, accipitur nomen substantivum cum verbo – ut 'quid est amans?' 'qui amat', 'quid est nascens?' 'qui nascitur' – et loco verbi participium cum verbo substantivo, ut 'pransus sum' pro 'prandi', 'meritus sum' pro 'merui'.

„A všimni si, jak je to i zde se substantivitou. Na místě participia, které vyjadřuje podstatu konajícího nebo snášejíciho i konání nebo snášení, může stát substantivní jméno se slovesem, jako 'quid est amans?' 'qui amat', 'quid est nascens?' 'qui nascitur'. Zároveň může na místě slovesa stát participium se substantivním slovesem, jako 'pransus sum' na místě 'prandi', 'meritus sum' na místě 'merui'.“

(PRISC. gramm. III 154,7)

Illa quoque verba activorum vocem habentia, quorum actus ad res carentes loquella pertinent, primas quidem et secundas voces non possunt naturaliter passivas habere, quippe cum nec de se loqui ipsae quid patiuntur possint, quod est primae personae, nec ad eas, cum careant auditu, qui proprie pertinent ad secundam personam, loqui possimus; tertiam vero habent personam, de qua inter primam et secundam loquella recte fieri potest, ut 'laboratur vestis'... Similiter dicimus 'cenatur piscis, prandetur holus, decurritur spatium'...

„Rovněž existují aktivní slovesa, jimiž pojmenované akce se vztahují na věci neschopné řeči. Tato slovesa přirozeně nemohou tvořit první a druhou osobu pasiva, protože věci neschopné řeči ani nemohou samy mluvit o tom, co se jim děje, což by odpovídalo první osobě, ani k nim nemůžeme mluvit, když neslyší, což by odpovídalo druhé osobě. Tvoří ale třetí osobu pasiva, protože o třetí osobě

může hovořit první osoba s druhou, jako v případě 'laboratur vestis'... Podobně říkáme 'cenatur piscis, prandetur holus, decurritur spatium'...“

(PRISC. gramm. III 269,20)

Priscianus řadí slovesa *prandeo* a *ceno* na některých místech mezi aktivní slovesa tranzitivní (*verba activa*), na některých mezi aktivní slovesa intransitivní (*verba neutralia*). Tím pádem pochopitelně není jednotné ani jeho pojetí participií *pransus* a *cenatus*. Na několika místech označuje tvary *cenatus sum* a *pransus sum* za významově ekvivalentní k tvarům *cenavi* a *prandi*.

2.1.1.3. Závěr

Výše formulovaný předpoklad, že v dílech antických gramatiků bude možné najít relevantní informace k užití námi zkoumaných tvarů, se ukázal jako správný.

Antičtí gramatikové v otázce námi sledovaných tvarů rozhodně nejsou zajedno. Z výkladu v díle Aula Gellia jasně plyne, že perfektum slovesa *prandeo* je *pransus sum*, perfektum slovesa *ceno* je *cenatus sum*. V dochovaném díle M. Terentia Varrona není toto téma pojednáno vůbec. *Scripta Probiana* a Charisius jasně říkají, že existuje tvar *prandi*, a komentují význam participií *pransus* a *cenatus*. Explicitně ale nezmiňují tvar *cenavi*. Jediný, kdo oba tvary perfekta explicitně označuje za zcela ekvivalentní, je Priscianus.

2.1.2. Užití a význam zkoumaných tvarů podle moderních vědeckých gramatik

2.1.2.1. Náš problém v moderní literatuře

Výklad o „aktivním“ významu tvarů *cenatus* a *pransus* lze kromě vědeckých gramatik najít ve středních a malých gramatikách i v učebnicích. Cílem této kapitoly je podat přehled o informacích, které k této tematice poskytují vědecké gramatiky.

Ve spisu *Formenlehre der lateinischen Sprache* (Friedrich Neue – Carl Wagener) je konstatováno, že existují slovesa, která tvoří participium perfekta s aktivním významem, další výklad je pojat jako pouhý výčet citátů antických děl i antických gramatik, ve kterých se vyskytují relevantní tvary.²⁴

V prvním díle druhého svazku spisu *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache* (Raphael Kühner – Carl Stegmann) jsou tvary *cenatus* a *pransus* uvedeny jako příklady participií perfekta s aktivním významem.²⁵ Odstavec o možnosti užití participia perfekta pasiva jako náhrady chybějícího participia perfekta aktiva u intransitivních sloves, v rámci něž je nám sledovaným tvarům věnována pozornost v několika řádkách, zabírá asi dvě strany. V úvodní výkladové části se dočítáme, že tato participia fungovala původně jako tvary významu aktivního i pasivního, přičemž i po ustálení pasivního významu bývala užívána ve významu aktivním. Důvodem má být kromě větší pohodlnosti použití participia oproti opisu vztahnou větou i fakt, že v aktivní formě intransitivního slovesa se vždy skrývá pasivní představa. Dále se tu setkáváme s tvrzením, že tento typ participií nezářídka bývá ve spojení se sponou *sum* užíván na místě jednoduchého perfekta, a to příležitostně i v klasické latině. Jako příklady jsou užity tvary *adultus est* (vedle *adolevit*) a *concreta est* (vedle *concrevit*). Ve výčtu participií perfekta intransitivních sloves s aktivním významem figurují na předních místech tvary

²⁴ Neue – Wagener (1892-1902), III., 110-113; Neue – Wagener (1892-1902), III., 125.

²⁵ Kühner – Stegmann (1912-1914), I., 97.

pransus, cenatus, potus (a adpotus), iuratus (a coniuratus), nuptus, adultus a coalitus.

Podle výkladu o funkcích participia v prvním svazku spisu *Lateinische Grammatik* (Manu Leumann) je tvar *cenatus* participium s aktivním významem, vzniknuvší jako posesivní adjektivum od slova *cena*. Na základě existence tvaru *cenatus* jako participia s aktivním významem pak začal být stejným způsobem užíván i tvar *pransus*.²⁶ Proti této interpretaci lze ovšem namítnout, že posesivní adjektiva typu *barbatus* < *barba*, ke kterým tu autor tvar *cenatus* přiřazuje, mají tendenci vyjadřovat trvalou vlastnost, kdežto tvar *cenatus* označuje vlastnost časově ukotvenou. Jde tu vlastně o otázku, zda je tvar *cenatus* (a potažmo *pransus*) adjektivum, či participium. Pro názor, že jde o participium (a nikoli adjektivum) hovoří fakt, že tyto tvary nemohou být stupňovány (což ovšem samo o sobě participiálnost nezaručuje), dále fakt, že se neobjevují ve funkci obyčejného atributivního přívlastku. Existence tvaru *incenatus*, který Leumann zmiňuje, by sice mohla být brána jako argument pro adjektiválnost tvaru *cenatus*, ovšem pouze v případě, že nevezmeme v potaz fakt, že se tento tvar vyskytuje pouze na jednom místě u Plauta, kde evidentně figuruje jako součást jazykové hříčky. Leumannovu interpretaci tedy považuji za chybnou. Z dalších relevantních informací k naší problematice v tomto spisu je nutné zmínit tvrzení, že se tvar *cenatus sum* vyskytuje v textech zřídka.²⁷ Veškerý pro nás relevantní výklad se nachází v jednom odstavci.

Ve druhém svazku téhož spisu (Johann Baptist Hofmann – Anton Szantyr) jsou tvary *cenatus* a *pransus* uvedeny jako příklady participií s aktivním významem. Tvar *cenatus* ve spojení *cenatas noctes* (PLAVT. Truc. 279) je ale uveden jako příklad desubstantivního adjektiva, přičemž je odkazováno na Leumanna. Na stejném místě se píše, že je neobvyklé, aby participia perfekta s aktivním významem intransitivních sloves byla užitá s připojením spony *esse*, u transitivních sloves je to častější. Velice zřídka se u participií perfekta s aktivním významem vyskytuje přímý předmět. Tvar *cenatus* je uveden jako výjimka z pravidla, že klasická latina se užití participií perfekta s aktivním

²⁶ Leumann (1977), 613.

²⁷ Leumann (1977), 613.

významem vyhýbá.²⁸ Výklad, který je pro nás relevantní, má rozsah několika vět, tvoří součást dlouhého odstavce o participiu perfekta pasiva.

V knize *The Oxford Latin Syntax* (Harm Pinkster) nebyl nalezen žádný výklad k problematice, kterou se zabývá tato práce, a to ani v kapitole 5 (s. 230-305), věnované problematice slovesného rodu, ani v podkapitole 7.77 (s. 541-558), věnované participiím. Absence jakéhokoli výkladu k problematice, kterou se zabývá tato práce, je vzhledem ke značné pozornosti, která je v knize věnována otázce významu aktiva a pasiva v latinském jazyce, velice překvapivá.

2.1.2.2. Závěr

Výklad v moderních gramatikách do značné míry vychází z antických gramatik, a to především z díla Charisiova a Priscianova. Tím se pochopitelně dostává do rozporu s autory, se kterými jsou v rozporu Charisius nebo Priscianus, například s Aulem Gelliem. Ve shodě s Priscianem moderní gramatiky považují tvary *cenatus sum* a *pransus sum* za ekvivalentní tvarům *cenavi* a *prandi*, z výkladu nicméně vyplývá, že by měly být výrazně méně časté.

²⁸ Hofmann – Szantyr (1972), 290-291.

2.2. Kategorie vidu, času a rodu v praindoevropštině a klasické latině

V prvním oddílu této části práce bude pojednáno o kategoriích vidu a času v praindoevropském slovesném systému a ve slovesném systému klasické latiny. V dalším, navazujícím oddílu se budeme soustředit na konkrétní jazykový jev klíčový pro problematiku této práce (participium na *-tus*), a to jak v praindoevropském kontextu, tak v kontextu klasické latiny. Cílem je uchopit problematiku práce v širším lingvistickém kontextu, podat doplňující výklad k výkladu autorů, o nichž bylo pojednáno v první části práce, a vymezit některé aspekty pojmového aparátu, se kterým budeme pracovat v praktické části práce.

2.2.1. Určité slovesné tvary

2.2.1.1. Praindoevropština

Latinský jazyk patří do italické skupiny indoevropské jazykové rodiny. Rod je vedle způsobu, času/aspektu, osoby a čísla jednou ze slovesných kategorií s morfologickým vyjádřením v pozdní praindoevropštině.²⁹

Pokud jde o problematiku slovesného rodu v rané praindoevropštině, existuje pojetí, reprezentované vědci, jako je Karl H. Schmidt, Thomas V. Gamkrelidze a Helena Kurzová, podle něž základní rodové rozdělení v rané praindoevropštině bylo rozdělení na slovesa aktivní a neaktivní.³⁰ V rané praindoevropštině měla aktivní a neaktivní slovesa různý systém koncovek.³¹

²⁹ Baldi (1999), 361.

³⁰ Baldi (1999), 362.

³¹ Baldi (1999), 362.

Helena Kurzová se dále domnívá, že u aktivních sloves rané praindoevropštiny existovalo vyjádření imperfektivity, ze kterého se později vyvinula gramatická kategorie přezensu, a vyjádření perfektivity, ze kterého se vyvinula gramatická kategorie aoristu. Naopak neaktivní slovesa podle ní vyjadřovala neprogresivní stavy a progresivní události či procesy. Morfologická vyjádření těchto rozdílných kategorií v pozdější praindoevropštině a jazycích, které se z ní vyvinuly, se zřejmě vyvinula z původního lexikálního rozlišení.³² Vše ilustruje následující tabulka, jejíž druhý řádek obsahuje podtypy aktivních a neaktivních sloves, třetí řádek pak flektivní kategorie, které jsou nejpřímějšími dědici jednotlivých podtypů:³³

aktivum			„nonaktivum“
imperfektivní	perfektivní	proces	stav
prezens	aorist	medium	perfektum

Rodové rozdělení na aktivum a medium v klasické praindoevropštině se vyvinulo z výše popsaného rodového rozdělení na aktivum a „nonaktivum“ v rané praindoevropštině. Rozdíl mezi aktivem a mediem spočívá v tom, že entita reprezentovaná podmětem ve větě s přísudkem v mediu je přímo ovlivněna dějem reprezentovaným přísudkem, kdežto u aktiva tomu tak není. Pasivum se vyvinulo z media a vyznačuje se tím, že agens není tématem a není podmětem.³⁴

Rozlišení slovesných forem klasické praindoevropštiny spočívá především ve vidových vztazích (nikoli ve vztazích časových). Na základě odlišností v základní struktuře lze v pozdní indoevropštině identifikovat tři vidové kmeny: kmen přítomný, kmen aoristový a kmen perfektní. Kmen přítomný (aspekt imperfektivní) nalezneme ve vyjádření kontinuálních událostí a vyvíjejících se procesů, dále akcí a situací v přítomnosti. Kmen aoristový (aspekt perfektivní) se vyskytuje ve formách vyjadřujících jednoduchý proces bez vyjádření délky trvání.

³² Baldi (1999), 363.

³³ Znázornění vztahu mezi podtypy sloves a pozdějšími flektivními kategoriemi převzato z Kurzová (1993), 118.

³⁴ Baldi (1999), 364.

Kmen perfektní (aspekt rezultativní) je charakteristický pro ukončené procesy.³⁵ Perfektní kmen je pozůstatkem výše popsané původní opozice aktivních a neaktivních sloves.³⁶ Slovesný systém pozdní praindoevropštiny popisuje rovněž Bičovský, který konstatuje, že slovesný systém založený částečně nebo převážně na aspektu spíše než na čase lze najít prakticky ve všech starších praindoevropských jazycích.³⁷

Hlavním časovým rozlišením nejstarší praindoevropštiny zřejmě bylo rozlišení mezi časem nonprézentním (se sekundárními koncovkami **-m*, **-s*, **-t*) a časem prézentním (s primárními koncovkami **-mi*, **-si*, **-ti*). (Význam temporální částice **-i* lze vyjádřit jako *hic et nunc*, „tady a teď“.) Prézens označuje události jako současné s časem promluvy, nonprézens jako předčasné vůči času promluvy. Po jisté době vývoje systém dospěl do stavu, kdy sekundární koncovky označovaly minulost, primární přítomnost. Praindoevropština zřejmě postrádala jakýkoli čas budoucí. Koncept budoucnosti bylo možné vyjádřit konjunktivem, prézentem a morfologickým elementem **-s-*.³⁸

Raně praindoevropské aktivum, kde agens je podmětem odděleným od akce, dalo vzniknout aktivu klasické praindoevropštiny. Existence imperfektivní podtřídy aktivních sloves, která označovala kontinuální události, se odráží ve faktu, že prézentní kmen klasické praindoevropštiny se vyvinul z aktivní kategorie rané praindoevropštiny. Podobně aoristový kmen klasické praindoevropštiny vznikl z perfektní podtřídy aktivních sloves, která označovala nekontinuální události.³⁹ Perfektní kmen klasické praindoevropštiny se vyvinul z raně praindoevropského nonaktiva. Aktivum klasické praindoevropštiny je dědicem imperfektivní kategorie aktivních sloves rané praindoevropštiny a medium klasické praindoevropštiny je dědicem progresivní kategorie nonaktivních sloves rané praindoevropštiny.⁴⁰

³⁵ Baldi (1999), 365.

³⁶ Kurzová (1993), 156.

³⁷ Bičovský (2017), 281.

³⁸ Baldi (1999), 365. Podrobnější výklad podává Beekes (2011), 251ff.

³⁹ Baldi (1999), 365-366.

⁴⁰ Baldi (1999), 366.

2.2.1.2. Klasická latina

Latinské aktivum je přímým dědicem aktiva pozdní praindoevropštiny, a to v celém slovesném systému. Prézenní kmen slovesa v latině reprezentuje imperfektivitu. Latinský prézens (vlastně prézens s imperfektivním aspektem) je přímým dědicem praindoevropského prézentu. Latinské perfektum je výsledkem spojení perfekta a aoristu klasické praindoevropštiny. Z hlediska praindoevropštiny jde vlastně o prézens s perfektivním aspektem.⁴¹

Pozůstatky media pozdní praindoevropštiny jsou v latině medium, deponentní slovesa a pasivum. Medium je sémanticky a lexikálně omezené. Deponentia lze do značné míry označit za pozůstatky media. Pasivum je v produktivní opozici k aktivu.⁴²

2.2.1.3. Vendlerova teorie aspektových tříd

Kategorii gramatického aspektu, která je velice komplikovaná, chápeme ve shodě s Vaníkovou a jinými jako „univerzální sémantickou kategorii, která se v jednotlivých jazycích liší mírou a způsobem gramatikalizace, respektive nemusí být gramatikalizován vůbec“.⁴³ Velice odlišným způsobem mohou aspekt vyjadřovat i navzájem blízké jazyky. Uvedme příklad angličtiny a němčiny. V angličtině je kategorie aspektu morfologicky vyjádřena pouze v systému minulých časů, v němčině se realizuje na větné úrovni.⁴⁴

Nový pohled na kategorii gramatického aspektu přinesl americký filosof jazyka Zeno Vendler, když ve svém článku *Verbs and times* publikovaném roku 1957 zavedl dělení sloves do čtyř tříd podle komunikační situace.⁴⁵ Tyto čtyři třídy lze hierarchicky rozčlenit na základě kategorií dynamicity, telicity a puntuality.⁴⁶

⁴¹ Baldi (1999), 366-367.

⁴² Baldi (1999), 366-367.

⁴³ Vaníková (2019), 19.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Vendler (1957).

⁴⁶ Vaníková (2019), 31.

Dynamická situace se oproti situaci stativní vyznačuje tím, že při ní dochází ke změně vlastnosti. Telická situace se oproti atelické vyznačuje tím, že má inherentní konec. Puntuální situace se oproti situaci nepuntuální (durativní) vyznačuje tím, že vyjadřuje momentální akci, která nemá žádné trvání. Není-li situace dynamická, označuje se jako *state*. Atelická dynamická situace se nazývá *activity*. Situace dynamická, telická a puntuální se označuje jako *achievement*, situace dynamická, telická a nepuntuální (tedy durativní) jako *accomplishment*. Podstatné je, že aspekt není vnímán jako charakteristika slovesného tvaru, ale jako charakteristika celé predikace. Jeden a tentýž slovesný tvar může tedy v závislosti na kontextu, ve kterém je použit, vyjadřovat různý aspekt (a spadat do různých Vendlerových tříd).

Vendler jako příklad aspektové třídy *state* uvádí „loving“, jako příklad třídy *achievement* „reaching the top“, jako příklad třídy *activity* „pushing a cart“ a jako příklad třídy *accomplishment* „drawing a circle“. V souvislosti s výše zmíněným faktem, že jedno a totéž sloveso může v různých doplněních patřit do různých tříd, je vhodné zmínit ještě další dva příklady, „running“ jako příklad třídy *activity* a „running a mile“ jako příklad třídy *accomplishment*.⁴⁷ Jak je vidět, jistý typ doplnění tu způsobil „přesun“ slovesa do jiné aspektové třídy.

2.2.2. Participium/adjektivum na *-tus*

2.2.2.1. Význam v praindoevropštině

Latinské participium na *-tus* má svého předchůdce v indoevropském participiu na *-to-*.⁴⁸ Meier-Brügger se o něm zmiňuje jako o předchůdci předčasných participií v mnoha indoevropských jazycích.⁴⁹ Podle Sihlera byl význam participia na *-to-* pasivní, s implikovanou předčasností. Latinská participia na *-tus* mají podle Sihlera převážně pasivní význam, což má za následek nutnost vyjádření pomocí

⁴⁷ Vendler (1957), *passim*.

⁴⁸ Meier-Brügger, Sihler, Beekes i Bičovský píší o participiu na *-to-* jako o verbálním adjektivu.

⁴⁹ Meier-Brügger (2003), 186.

neosobního pasiva⁵⁰ u většiny intransitivních sloves, ovšem s výjimkou intransitivních sloves deponentních. Existují další výjimky, mezi nimiž Sihler uvádí i participia *potus* a *cenatus*. Několik participií na *-tus* má podle Sihlera zřejmě prezentní význam. Jako příklady uvádí participia *circumspectus* a *infensus*.⁵¹ Beekes se participiem na *-to-* zabývá spíše z hlediska morfologie než z hlediska významu.⁵² Podle Bičovského sufix *-to-* často tvoří pasivní participia tranzitivních sloves, tvary utvořené analogicky od intransitivních sloves mívají adjektivní charakter. Bičovský jako základ participia na *-to-* nevyklučuje posesivní derivaci z *nomen actionis*.⁵³

Podle Heleny Kurzové měla participia na *-to-* intransitivní a pasivní funkci. Participia tohoto druhu byla gramatikalizována jako préterita perfektivního typu. Ve své pasivní funkci bylo participium na *-to-* nejranějším praindoevropským vyjádřením pasiva. (Šlo zde o predikace s tranzitivními slovesy a podměty v roli *patiens*.)⁵⁴ Participia tohoto typu se vyznačují tím, že vznikla adjektivální derivací.⁵⁵

2.2.2.2. Význam v klasické latině

Ve výkladu o slovesném systému klasické latiny bývá tendence považovat za prototypický význam participia na *-tus* předčasnost a pasivnost. Takové je vesměs i pojetí autorů pojednaných v první části práce, kteří následně tvary *pransus* a *cenatus* uvádějí jako příklady výjimečných participií, které jednu z těchto charakteristik (pasivnost) postrádají. Pokud se ale zamyslíme nad výše podaným výkladem o participiích, není těžké si uvědomit, že slovesný tvar s významem předčasnosti a pasivnosti může vytvořit pouze sloveso telické, dynamické a tranzitivní, tedy tranzitivní sloveso spadající do Vendlerovy třídy *achievement* nebo *accomplishment*. Pojednejme krátce o důvodech, proč to tak je. Intransitivní

⁵⁰ Sihler na tomto místě nesprávně píše o supinu místo o neosobním pasivu.

⁵¹ Sihler (2009), 621-622.

⁵² Beekes (2011), 280.

⁵³ Bičovský (2017), 359.

⁵⁴ Kurzová (2014), 238.

⁵⁵ Kurzová (2011), 153.

slovesa ze své definice nefigurují s přímým předmětem, nemohou tedy tvořit pasivní tvary, ať již participiální nebo jiné. Statická slovesa (v protikladu k dynamickým) nemohou vyjadřovat předčasnost. Stejně je tomu u sloves atelických. Uvedme tu pro ilustraci příklady konkrétních sloves a jejich participií na *-tus*. Sloveso *deleo* je telické, dynamické a tranzitivní. Jeho participium na *-tus* (*deletus*) tedy může mít prototypický význam předčasnosti a pasivnosti. A jak víme, skutečně ho má. Naproti tomu sloveso *taceo* je statické a intransitivní. Jeho participium na *-tus* (*tacitus*) tedy nemůže mít význam pasivnosti ani předčasnosti. A jak víme, skutečně ho nemá. Sloveso *amo* je statické a tranzitivní. Jeho participium na *-tus* (*amatus*) tedy může mít význam pasivnosti, ale nikoli předčasnosti. A tak tomu skutečně je.

Pokud by slovesa *prandeo* a *ceno* byla stoprocentně intransitivní, byl by již tím zcela vyloučen pasivní význam jejich participií. Názory na tranzitivitu, respektive intransitivitu našich sloves, které zazněly ve výše podaném výkladu o gramaticích a gramatikách, tímto konstatováním nabývají na důležitosti.

Z dosavadního výkladu vyplývá, že v praktické části práce bude třeba v rámci interpretace jednotlivých výskytů tvarů perfekta zkoumaných sloves pracovat mimo jiné i s řazením do Vendlerových slovesných tříd.

2.2.3. Závěr

Slovesný aspekt je základní indoevropská slovesná kategorie, která v nejstarších vývojových stupních praindoevropštiny vykazuje spojitost s kategorií rodu.

Latinské perfektum je výsledkem splynutí perfektivního (aoristového) a rezultativního (perfektního) kmene, přičemž v sobě po formální i po funkční stránce nese stopy obou těchto kmenů. Opozice aktivum-pasivum je relevantní pouze u funkce perfektivní, nikoli u funkce rezultativní. Právě irelevance opozice aktivum-pasivum u rezultativní funkce je pro tuto práci zcela zásadní.

Při analýze funkčních rozdílů mezi různými formami perfekta sloves *prandeo* a *ceno* je nutno vzít v potaz moderní pojetí aspektu jako kategorie celé predikace (a nikoli pouze slovesného tvaru). Mimo jiné to znamená nutnost pracovat s řazením do Vendlerových slovesných tříd.

Z výkladu je jasné, že latinské participium na *-tus* nelze považovat za participium, jehož význam je až na výjimky předčasný a pasivní. Různá slovesa tvoří participia tohoto typu s různým významem, přičemž roli hraje příslušnost do konkrétních Vendlerových tříd a tranzitivita, respektive intranzitivita. Participia *cenatus* a *pransus*, která mají (jak víme) aktivní význam, tedy není možné považovat za výjimečné případy. Toto zjištění je hlavním výstupem této práce.

3. Praktická část

V této části práce budou analyzovány výskyty perfektních tvarů sloves *prandeo* a *ceno* v antické literatuře. V prvním oddílu této části práce bude provedena podrobná analýza výskytů v díle Marka Tullia Cicerona. Na jejím základě bude formulována teorie o Ciceronově způsobu tvoření perfekta zkoumaných sloves. V dalším oddílu práce pak budou s touto teorií konfrontovány ostatní výskyty. Důvod tohoto zvláštního zacházení s Ciceronovými texty je dvojitý: Za prvé je Ciceronův jazyk chápán jako norma klasické latiny, a jeho analýza tedy může jako dílčí výstup práce poskytnout informace o perfektu sloves *prandeo* a *ceno* v klasické latině. Za druhé má Cicero ze všech autorů, se kterými pracujeme, největší vypovídací hodnotu, a to jak z důvodu relativně velkého počtu výskytů, tak z důvodu jednoznačně největší rozmanitosti textů, ve kterých se nacházejí.

3.1. Perfektum sloves *prandeo* a *ceno* v díle Marka Tullia Cicerona

3.1.1. Výskyty různých tvarů a jejich odvozených forem

Tvar *cenavi* a tvary odvozené se u Cicerona vyskytují celkem čtyřikrát jako přísudek věty hlavní, dvakrát jako přísudek věty vedlejší podmínkové, třikrát jako přísudek vedlejší věty časové, pětkrát jako infinitiv perfekta. Tvar *cenatus* se vyskytuje devětkrát, vždy jako participium perfekta. Tvar *prandi* a tvary odvozené se vyskytují jednou jako přísudek hlavní věty, jednou jako infinitiv perfekta. Tvar *pransus* se vyskytuje jednou, jako participium perfekta.

Všem výskytům je společná absence přímého předmětu. U jednotlivých případů již tedy informace o absenci přímého předmětu nebude uváděna.

3.1.1.1. *cenavi*

3.1.1.1.1. Přísudek věty hlavní

CIC. Vatin. 31: *Quis umquam in luctu domestico, quis in funere familiari cenavit cum toga pulla?*

„Kdo kdy v době smutku v rodině, kdo při pohřbu blízké osoby večerel v tmavé toze?“⁵⁶

Jde o třetí osobu singuláru indikativu perfekta. Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením místa, času i způsobu.

Jde o atelickou dynamickou situaci. (Připomeňme, že atelická situace je taková, která nemá inherentní konec, dynamická taková, při které dochází ke změně vlastnosti.) Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

CIC. fam. 1,2,3: *Ego eo die casu apud Pompeium cenavi nactusque tempus hoc magis idoneum quam umquam antea, quod post tuum discessum is dies honestissimus nobis fuerat in senatu, ita sum cum illo locutus, ut mihi viderer animum hominis ab omni alia cogitatione ad tuam dignitatem tuendam traducere.*

„Toho dne jsem náhodou večerel u Pompeia a využil jsem příležitosti, nejvhodnější, které se mi do té doby dostalo, protože po tvém odchodu bylo v tento den mé postavení v senátu nejdůstojnější, abych s ním promluvil tak, že se mi zdálo, že přestal přemýšlet o čemkoli kromě ochrany tvých zájmů.“

Jde o první osobu singuláru indikativu perfekta. Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením místa, času i způsobu.

⁵⁶ Všechny české překlady latinských textů v této práci jsou mé vlastní.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

CIC. fam. 1,9,20: *Quorum iniqui sermones cum ad me per homines honestissimos perferrentur cumque Pompeius ita contendisset, ut nihil umquam magis, ut cum Crasso redirem in gratiam, Caesarque per litteras maxima se molestia ex illa contentione adfectum ostenderet, habui non temporum solum rationem meorum, sed etiam naturae, Crassusque, ut quasi testata populo Romano esset nostra gratia, paene a meis laribus in provinciam est profectus; nam, cum mihi condixisset, cenavit apud me in mei generi Crassipedis hortis.*

„Když se ke mně od nejlepších lidí donesly jejich nespravedlivé řeči, když se Pompeius více než kdy za cokoli jiného zasazoval, abych se s Crassem usmířil, a Caesar dal dopisem najevo, že je naší neshodou velice zasažen, zohlednil jsem nejen okolnosti, ale i svou povahu. A Crassus, aby se naše shoda ukázala jakoby dosvědčená římským lidem, vyrazil do provincie téměř z mého domu. Po vzájemné dohodě se mnou totiž večerel v zahradě mého zete Crassipeda.“

Jde o třetí osobu singuláru indikativu perfekta. Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením místa a času.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

CIC. ad Q. fr. 2,6,3: *Eo die cenavi apud Crassipidem.*

„Toho dne jsem večerel u Crassipeda.“

Jde o první osobu singuláru indikativu perfekta. Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením místa a času.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

Všechny čtyři výskyty tvarů typu *cenavi* v hlavní větě náleží do Vendlerovy třídy *activity*, tedy označují atelické dynamické děje. Všechny jsou rozvinuty příslovečnými určeními místa a času, dva z nich i příslovečným určením způsobu. Co se týče kategorie aspektu, jedná se ve všech případech o perfektivní zobrazení situace.⁵⁷ Ve všech zde uvedených příkladech je na děj nahlíženo jako na celek. S tím souvisí fakt, že se všechna příslovečná určení vztahují k ději slovesa, které rozvíjejí, jako k celku. V případě příslovečného určení času ve všech případech (*in luctu domestico/in funere familiari; eo die*) platí, že časový úsek vymezený příslovečným určením času je delší než časový úsek, ve kterém probíhá večeření. Tuto situaci nyní budeme konfrontovat se situací, se kterou se u Cicerona setkáváme v případě tvarů indikativu imperfekta.

CIC. Verr. II,4,49: *Quid? Eupolemo Calactino, homini nobili, Lucullorum hospiti ac perfamiliari, qui nunc apud exercitum cum Lucullo est, non idem fecit? Cenabat apud eum; argentum ille ceterum purum adposuerat, ne purus ipse relinqueretur, duo pocula non magna, verum tamen cum emblemate.*

„Jakže? Copak Eupolemovi Calactinovi, urozenému muži a drahému hostinnému příteli rodiny Lucullů, který je teď s Lucullem u vojska, neudělal totéž? Když u něj večeřel, předložil mu samé čisté stříbro, aby sám nezůstal čistý, až na dva nevelké poháry s emblémem.“

CIC. Deiot. 32: *Nonne ad hunc Domitium venit? Nonne audiente hoc Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium cenabat, et hoc Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsus esse confessus est?*

„Nepřišel snad k tomuto Domitiovi? Nepřiznal snad, že byl tvými sliby donucen k podvodu, v doslechu tohoto Sulpicia, skvělého muže, který tehdy náhodou večeřel u Domitia, a tohoto Torquata, výborného mladého muže?“

⁵⁷ Připomeňme, že v latině je tvar perfekta bezpříznakový, může tedy označovat jak perfektivní, tak i imperfektivní situace.

CIC. fin. 2,8,25: *Cur igitur non bene? Quia, quod bene, id recte, frugaliter, honeste; ille porro [male] prave, nequiter, turpiter cenabat; non igitur <bene>.*

„Proč tedy ne dobře? Protože *dobře* znamená správně, střídmě, poctivě. On ale večerel špatně, nehodně, ošklivě, ne tedy dobře.“

CIC. Att. 15,29,3: *Obsecro te, quid est hoc? Signata iam epistula Formiani, qui apud me cenabant, Plancum se aiebant hunc Buthrotium pridie, quam haec scribebam, id est III non., vidisse demissum, sine phaleris; servulos autem dicere eum et agripetas eiectos a Buthrotiis.*

„Ptám se tě, co to má znamenat? Když už byl dopis zapečetěn, Formijšti, kteří u mě večereli, říkali, že viděli, jak tento Plancus z Buthrota byl den před tím, než jsem toto napsal, tedy tři dny před nonami, neslavně propuštěn. Otroci prý říkali, že on a osadníci byli vyhnáni Buthrotskými.“

CIC. fam. 9,7,1: *Cenabam apud Seium, cum utrique nostrum redditae sunt a te litterae.*

„Večerel jsem u Seia, když nám oběma byl doručen dopis od tebe.“

Jak je vidět, ve všech výskytech indikativu imperfekta slovesa *ceno* u Cicerona je večerění nahlíženo v jednom konkrétním okamžiku, děj je tedy nahlížen v průběhu, nikoli jako celek. Příslovečná určení se vztahují ke konkrétnímu okamžiku děje. Neplatí pro ně tedy, že trvají po celou dobu děje slovesa, které příslovečné určení rozvíjí. V případě příslovečného určení času ve všech případech platí, že časový úsek vymezený příslovečným určením času je kratší než časový úsek, ve kterém probíhá večerění. Rozdíl tvarů typu *cenavi* v hlavních větách oproti těmto tvarům je tedy rozdíl v aspektu, kdy děj vyjádřený tvary indikativu imperfekta je nahlížen ve svém průběhu, děj vyjádřený tvary typu *cenavi* v hlavních větách je nahlížen jako celek. Všechny výskyty indikativu imperfekta slovesa *ceno* u Cicerona náleží do třídy activity.

3.1.1.1.2. Přísudek věty vedlejší podmínkové

CIC. div. in Caec. 58: *Si tu cum illo postea in gratiam redisti, si domi illius aliquotiens fuisti, si ille apud te postea cenavit, utrum te perfidiosum an praevaricatorem existimari mavis?*

„Pokud ses s ním pak usmířil, pokud jsi několikrát byl v jeho domě, pokud pak u tebe večeřel, chceš být raději považován za zrádce, nebo za podvodníka?“

Jde o třetí osobu singuláru indikativu perfekta. Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením místa a času.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

CIC. Brut. 160: *Sed ita tacitus tribunatus, ut, nisi in eo magistratu cenavisset apud praeconem Granium idque nobis bis naravisset Lucilius, tribunum plebis nesciremus fuisse.*

„Ale vykonával tribunát v takové tichosti, že bychom nevěděli, že byl tribunem lidu, kdyby nebyl v úřadu večeřel u hlasatele Grania a kdyby nám o tom dvakrát nevyprávěl Lucilius.“

Jde o třetí osobu singuláru konjunktivu plusquamperfekta. Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením místa a času.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

Ve vedlejších větách podmínkových je užití tvarů typu *cenavi* v podstatě analogické užití ve větách hlavních. Jde o tvary třídy *activity*, kdy je děj nahlížen

jako celek. V případě příslovečného určení času ve všech případech (*postea; in eo magistratu*) platí, že časový úsek vymezený příslovečným určením času je delší než časový úsek, ve kterém probíhá večeření.

3.1.1.1.3. Přísudek věty vedlejší časové

CIC. Deiot. 19: *Nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, cum cenavisses, rediturum dixeras, itaque fecisti.*

„Nebyla jiná příležitost k přepadení? Ale ty jsi řekl, že se vrátíš, až se navečeříš, a tak jsi učinil.“

Jde o druhou osobu singuláru konjunktivu plusquamperfekta. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). (Připomeňme, že telická situace je taková, která má inherentní konec, punktuální taková, která vyjadřuje momentální akci.) Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

CIC. Tusc. 5,34,98: *Quid? Victum Lacedaemoniorum in philitiis⁵⁸ nonne videmus? Ubi cum tyrannus cenavisset Dionysius, negavit se iure illo nigro, quod cenae caput erat, delectatum.*

„Jakže? Copak nevidíme, jak společně jedí Lakedaimoňané? Když se u nich jednou navečeřel tyran Dionysius, řekl, že mu ta černá omáčka, která byla hlavním chodem, nechutnala.“

Jde o třetí osobu singuláru konjunktivu plusquamperfekta. Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením místa.

⁵⁸ Pojem *philitia* označuje „přátelské hody“, společné obědy Spartanů.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

CIC. Tusc. 5,35,100: *Timotheum, clarum hominem Athenis et principem civitatis, ferunt, cum cenavisset apud Platonem eoque convivio admodum delectatus esset vidissetque eum postridie, dixisse: 'Vestrae quidem cenae non solum in praesentia, sed etiam postero die iucundae sunt.'*

„Říká se, že Timotheos, slavný Athéňan a politický vůdce, poté, co se navečeřel u Platóna a hostinou byl velice potěšen, když ho druhý den viděl, řekl: 'Vaše večere jsou příjemné nejen ve svém průběhu, ale i druhý den.'“

Jde o třetí osobu singuláru konjunktivu plusquamperfekta. Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením místa.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

Ve vedlejších větách časových užití ve vedlejší větě s významem předčasnosti způsobuje zařazení do Vendlerovy třídy *accomplishment*. Sém předčasnosti tu způsobuje změnu z telického slovesa na telické. (Význam ukončenosti/předčasnosti je jasně vyjádřen gramatickým sufixem.) Tyto případy se výrazně liší od případů předchozích. Zkoumané slovesné tvary v těchto případech nejsou nikdy rozvinuty příslovečným určením času, naopak vedlejší věta, jejímž jsou přísudkem, je sama příslovečným určením času rozvíjejícím sloveso věty nadřazené.

3.1.1.1.4. Infinitiv perfekta

CIC. Cael. 26 (A): *Ac prima pars fuit illa, quae me minus movebat, fuisse meo necessario Bestiae Caelium familiarem, cenasse apud eum, ventitasse domum, studuisse praeturae.*

„A první část byla ta, která se mnou pohnula méně, že prý Caelius byl přítelem mého blízkého Bestie, že u něj večeřel, chodil k němu domů, chtěl se stát praetorem.“

Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením místa.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

CIC. Cael. 26 (B): *Non me haec movent; quae perspicue falsa sunt; etenim eos una cenasse dixit, qui aut apsunt aut quibus necesse est idem dicere.*

„To na mne nemá vliv. Jsou to evidentně lži. Vždyť také říká, že spolu s ním večeřeli ti, kteří buď nejsou přítomni, nebo kteří musí říci totéž.“

Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením způsobu.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

CIC. fin. 2,8,24: *Is haec loquitur, qui in voluptate nihil ponens negat eum bene cenare, qui omnia ponat in voluptate, et tamen non negat libenter cenasse unquam Gallonium - mentiretur enim - , sed bene.*

„To říká ten, který nepřikládá váhu rozkoši a nepřipouští, že by dobře večeřel ten, komu je rozkoš vším. A přesto neříká, že Gallonius nevečeřel příjemně (to by lhal), ale že nevečeřel dobře.“

Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením času a způsobu.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

CIC. fin. 2,8,25 (A): *Veniebat enim ad cenam, ut animo quieto satiaret desideria naturae. Recte ergo is negat umquam bene cenasse Gallonium, recte miserum, cum praesertim in eo omne studium consumeret.*

„Přicházel totiž k večeři, aby v klidu ukojil přirozené potřeby. Správně tedy on říká, že Gallonius nikdy nevečeřel dobře, správně ho považuje za ubohého, když se soustředil pouze na toto.“

Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením času a způsobu.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

CIC. fin. 2,8,25 (B): *Quem libenter cenasse nemo negat.*

„A nikdo neříká, že nevečeřel příjemně.“

Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením způsobu.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

Ve všech případech spadají tvary do Vendlerovy třídy *activity*. Děj je nahlížen jako celek, jako takový je i rozvíjen příslovečnými určeními. Indikativ perfekta slovesa *ceno* je tedy funkčně blízký tvarům typu *cenavi* užitých jako přísudky hlavních vět.

3.1.1.2. *cenatus*

3.1.1.2.1. Participium perfekta

CIC. Deiot. 20: *Quid igitur causae excogitari potest, cur te lautum voluerit, cenatum noluerit occidere?*

„Jaký důvod si tedy lze vymyslet pro to, že by tě chtěl zabít vykoupaného, ale ne navečeřeného?“

Jde o participium perfekta singuláru. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

CIC. Deiot. 42: *Negat umquam se a te in Deiotari tetrarchia pedem discessisse, in primis finibus tibi praesto se fuisse dicit, usque ad ultimos prosecutum; cum e balneo exisses, tecum se fuisse, cum illa munera inspexisses cenatus, cum in cubiculo recubuisses, eandemque adsiduitatem tibi se praebuisse postridie.*

„Říká, že se od tebe v Deiotarově tetrarchii nehnul na krok, doprovázel tě od hranic k hranicím, byl s tebou, když jsi vyšel z koupele, když sis po večeri prohlížel dary i když jsi ulehl v pokoji, a druhý den ti byl k dispozici se stejnou vytrvalostí.“

Jde o participium perfekta singuláru. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

CIC. S. Rosc. 64: *Non ita multis ante annis aiunt Caelium quendam Tarracinensem, hominem non obscurum, cum cenatus cubitum in idem conclave cum duobus adolescentibus filiis isset, inventum esse mane iugulatum.*

„Nemnoho let před tím prý jakýsi Caelius Tarracinensis, člověk nikoli neznámý, poté, co po večeři šel spát do téhož pokoje se dvěma mladými syny, byl ráno nalezen podřezaný.“

Jde o participium perfekta singuláru. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

CIC. inv. 2,5,14: *Quare cum in eandem tabernam devertissent, simul cenare et in eodem loco somnum capere voluerunt. Cenati discubuerunt ibidem.*

„Pročež, když se v tom hostinci ubytovali, chtěli se tam navečeřet i přenocovat. Po večeři tam tedy ulehli.“

Jde o participium perfekta plurálu. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

CIC. div. 1,57: *Alterum ita traditur clarum admodum somnium: Cum duo quidam Arcades familiares iter una facerent et Megaram venissent, alterum ad coponem devertisse, ad hospitem alterum. Qui ut cenati quiescerent, concubia nocte visum esse in somnis ei, qui erat in hospitio, illum alterum orare, ut subveniret, quod sibi a copone interitus pararetur...*

„Vypráví se ještě o jednom takto velmi jasném snu: Když jacísi dva arkadští přátelé byli společně na cestě a přišli do Megary, jeden se ubytoval u krčmáře, druhý u hostinného přítele. Když si po večeři šli lehnout, ve spánku se tomu, který byl u hostinného přítele, zjevil ten druhý a prosil, aby přišel na pomoc, protože se ho krčmář chystá zabít...“

Jde o participium perfekta plurálu. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

CIC. Att. 2,16,1: *Cenato mihi et iam dormitanti epistula est illa reddita, in qua de agro Campano scribis.*

„Když jsem po večeři už napůl spal, přinesli mi dopis, ve kterém píšeš o pozemku v Kampánii.“

Jde o participium perfekta singuláru. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

CIC. Att. 4,12: *Inde domum cenatus, ut sim mane praesto Miloni.*

„Odtamtud jsem po večeři šel domů, abych byl ráno k dispozici Milonovi.“

Jde o participium perfekta singuláru. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

CIC. fam. 16,9,1: *Nos eo die cenati solvimus.*

„My jsme toho dne po večeři vypluli.“

Jde o participium perfekta plurálu. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

CIC. ad Q. fr. 2,6,3: *Cenatus in hortos ad Pompeium lectica latus sum.*

„Po večeři jsem byl odnesen v nosítkách do Pompeiových zahrad.“

Jde o participium perfekta singuláru. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

Všechny tvary typu *cenatus* jsou participia perfekta nerozvinutá příslovečným určením. Všechny spadají do Vendlerovy třídy *accomplishment*. Ve všech případech kromě jednoho mají participia čistě časový význam analogický významu výše rozebíraných vět časových. Tvar *cenatus* ve výskytu CIC. Deiot. 20 se od ostatních liší tím, že jeho význam není čistě časový (předčasný), ale zasahuje i do současného stavu. Jde tu tedy o pravé perfektní (rezultativní) participium, které má blízko k adjektiválnosti.

3.1.1.3. *prandi*

3.1.1.3.1. Přísudek věty hlavní

CIC. Att. 5,1,3: *Ut in Arcano Quintus maneret dies fecit, ego Aquini, sed prandimus in Arcano.*

„Quintus trávil čas v Arcanu, kde se účastnil slavnosti, já v Aquinu, ale obědvali jsme v Arcanu.“

Jde o první osobu plurálu indikativu perfekta. Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením místa. Zkoumaný tvar je přísudkem věty hlavní.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

Tento výskyt je zcela analogický výše popsanému užití tvarů typu *cenavi* v hlavních větách.

3.1.1.3.2. Infinitiv perfekta

CIC. fam 7,30,1: *Ita Caninio consule scito neminem prandisse.*

„Věz tedy, že za Caniniova konsulátu nikdo neobědval.“

Jde o infinitiv perfekta. Zkoumaný slovesný tvar je rozvinut příslovečným určením času.

Jde o atelickou dynamickou situaci. Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *activity*.

Výskyt je analogický výše popsanému užití tvaru *cenasse*.

3.1.1.4. *pransus*

3.1.1.4.1. Participium perfekta

CIC. Mil. 56: *Adde casus, adde incertos exitus pugnarum Martemque communem, qui saepe spoliantem iam et exultantem evertit et perculit ab abiecto, adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis, qui cum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus cogitavit, in quos incensos ira vitamque domini desperantis cum incidisset, haesit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt.*

„K tomu přidejte všechny ty náhody, přidejte nejistotu výsledků bitev a obecné vlastnosti boha Marta, který často toho, kdo už svléká nepříteli zbroj a raduje se, srazí k zemi, přidejte nevědomost naobědvaného, napitého a zívajícího vůdce, který když nechal nepřítel bezpečně za sebou, nepřemýšlel o svých vzdálených společnicích, kteří když na něj rozhněvaní a nedoufající již v záchranu pána narazili, dostalo se mu trestu, který na něm vykonali věrní sluhové za pánův život.“

Jde o participium perfekta singuláru. Zkoumaný slovesný tvar není rozvinut žádným příslovečným určením.

Jde o situaci dynamickou, telickou a nepunktuální (durativní). Slovesný tvar tedy v tomto kontextu spadá do Vendlerovy třídy *accomplishment*.

U jediného výskytu tvaru *pransus*, se kterým se u Cicerona setkáváme, je situace analogická výše pojednanému tvaru *cenatus* ve výskytu CIC. Deiot. 20. Jde tu tedy o pravé perfektní (rezultativní) participium, které má blízko k adjektiválnosti.

3.1.2. Teorie o Ciceronově způsobu tvoření perfekta sloves *prandeo* a *ceno*

Výskyty byly analyzovány na základě základních mluvnických kategorií a řazení do Vendlerových slovesných tříd. Lze konstatovat, že Cicero užívá tvary *pransus* a *cenatus* pouze jako participia perfekta, nikdy se sponou jako součást tvarů *pransus sum* a *cenatus sum*. (To vlastně odpovídá předpokladu utvořenému na základě studia spisu *Lateinische Grammatik*, že by se tvary *pransus sum* a *cenatus sum* neměly vyskytovat často. Je ale nutné doplnit, že u Cicerona se nevyskytují *vůbec*.) Tato participia perfekta navíc u Cicerona nikdy nejsou rozvinuta příslovečným určením. Ve všech případech kromě dvou jde o čistě časová (předčasná) participia, ve zbylých dvou jde o participia perfektní (rezultativní), která mají blízko k adjektiválnosti.

Žádný z relevantních tvarů obou námi zkoumaných sloves není u Cicerona nikde užit s přímým předmětem. Podle Thesauru Linguae Latinae existují obě námi zkoumaná slovesa jak v intransitivní, tak v tranzitivní variantě. Ciceronovo užití pro nás relevantních tvarů tedy ve všech případech odpovídá variantě intransitivní. Na tomto místě je vhodné podotknout, že existují různé typy tranzitivity podle typu objektů. V případě sloves *prandeo* a *ceno* lze očekávat, že jako případný předmět by figurovalo jídlo, které je k obědu nebo k večeři, nikoli třeba člověk, kterému by subjekt večeři poskytoval. To je odlišná situace například od slovesa *lavo*. Pokud tedy dále v průběhu práce narazíme na užití perfekta slovesa *prandeo* či *ceno* s přímým předmětem, bude nutné ověřit, že tento předpoklad o typu tranzitivity platí.

Pokud jde o řazení do Vendlerových tříd, všechny výskyty tvarů (participií) *pransus* a *cenatus* spadají do třídy *accomplishment*, výskyty tvarů *prandi* a *cenavi* (a forem odvozených) spadají do tříd *accomplishment* a *activity*, přičemž příslušnost ke třídě *accomplishment* je vázána na sém předčasnosti. Omezení na třídu *accomplishment* a *activity* je přitom slovesům *prandeo* a *ceno* inherentní, neboť obědvání či večeření nemůže být nikdy statické ani punktuální. Důležitou

informací zde tedy je, že tvary *pransus* a *cenatus* se u Cicerona nevyskytují ve třídě *activity*, pouze ve třídě *accomplishment*.

Tvar *pransus*, který by se podle spisu *Lateinische Grammatik* neměl vyskytovat v klasické latině, se u Cicerona vyskytuje jednou. Jde ale o komunikační situaci, kdy je dobře možné představit si sáhnutí do hovorového jazyka za účelem vytvoření působivého spojení *pransi, poti, oscitantis*.

Závěrem lze říci, že Cicero (alespoň v dochovaných textech) užívá jako běžné tvary perfekta sloves *prandeo* a *ceno* tvary *prandi* a *cenavi*, tvarů *pransus* a *cenatus* užívá jen jako nerozvinutých participií ve třídě *accomplishment* (ve dvou případech s perfektním (rezultativním) charakterem). Tvary *cenavi* a *prandi* jako přísudky hlavních vět spadají do třídy *activity*. Vedlejší věty podmínkové a infinitivy perfekta jsou svým charakterem blízké větám hlavním. Vedlejší věty časové (předčasné) díky sému předčasnosti spadají do třídy *accomplishment*.

3.2. Konfrontace „neciceronovských“ výskytů s užitím v díle Marka Tullia Cicerona

O výskytech, které přesně souhlasí s Ciceronovým užíváním, zde nebude podrobně pojednáváno. (Celkový počet nalezených výskytů zkoumaných tvarů, včetně výskytů nalezených v díle Marka Tullia Cicerona, je 117.) Zaměříme se na výskyty, které odpovídají užití, které u Cicerona nenajdeme, a na výskyty odpovídající užití, které je u Cicerona vzácné (například rezultativní participia).

3.2.1 Výskyty

3.2.1.1. Perfektum tvořené pomocí spony *sum*

PLAVT. Aul. 367: *Si autem deorsum comedent, si quid coxerint, / superi incenati sunt et cenati inferi.*

„Kdyby ale ujídali odshora to, co by uvařili, ti hořejší se nenavečeří a ti dolejší ano.“

PLAVT. Curc. 354: *Postquam cenati atque appoti, talos poscit sibi in manum, / provocat me in aleam, ut ego ludam.*

„Potom, co jsme povečeřeli a napili se, požádal o kostky. Lákal mě ke hře.“

Perfektum tvořené pomocí spony *sum* se vyskytuje pouze ve dvou případech. V PLAVT. Curc. 354 sice spona *sum* explicitně není, jde ale o jednoznačnou elipsu, nikoli o samotné participium. V PLAVT. Aul. 367 je slovesný charakter tvaru *cenati sunt* do jisté míry narušen přítomností tvaru *incenati*, které tu v rámci jazykové hříčky figuruje vlastně jako adjektivální negace tvaru *cenati*. V PLAVT. Curc. 354 je slovesný charakter tvaru *cenati* (s nevyjádřenou sponou) jednoznačný, což potvrzuje i fakt, že spojka *postquam* se u Plauta vždy pojí s určitými tvary, nikdy s participii. PLAVT. Curc. 354 je tedy jediný případ, kde se jednoznačně setkáváme s perfektem tvořeným pomocí spony *sum*.

3.2.1.2. Neosobní pasivum

Celkem byly nalezeny čtyři výskyty neosobního pasiva.

LIV. 2,4,5: *Nam cum pridie, quam legati ad Tarquinius proficiscerentur, cenatum forte apud Vitellios esset, coniuratique ibi remotis arbitris multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent, sermonem eorum ex servis unus excepit, qui iam antea id*

senserat agi, sed eam occasionem, ut litterae legatis darentur, quae deprehensae rem coarguere possent, expectabat.

„Neboť když se den před tím, než poslové odešli k Tarquiniům, náhodou večerelo u Vitelliů a spiklenci tam beze svědků, jak to bývá, mnoho mezi sebou mluvili o novém plánu, zaslechl jejich řeč jeden otrok, který už předtím tušil, že se to děje, ale čekal na příležitost, kdy bude poslům dán dopis, který by mohl být použit jako důkaz.“

LIV. 28,18,2: *Utrumque in hospitium invitat, et quoniam fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem penates voluisset, contrahere in conloquium dirimendarum simultatum causa est conatus, Scipione abnunte aut privatim sibi ullum cum Poeno odium esse, quod conloquendo finiret, aut de re publica quicquam se cum hoste agere iniussu senatus posse. Illud magno opere tendente rege, ne alter hospitium exclusus mensa videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas, haud abnuit, cenatumque simul apud regem est; eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt.*

„Oba pozval do svého domu a protože tomu osud chtěl, aby byli pod jednou střechou a ve stejné domácnosti, pokusil se mezi nimi zavést rozhovor, aby byly odstraněny rozepře, což Scipio odmítl s tím, že nemá s tím Punem žádný osobní problém, který by bylo možné hovorem vyřešit a státní záležitosti s nepřitelem bez senátního nařízení projednávat nemůže. Protože králi velmi záleželo na tom, aby se nezdálo, že jeden z hostů je vyloučen ze stolování, souhlasil, že se zúčastní hostiny. Společně tedy večereli u krále. A protože si to král přál, leželi Scipio a Hasdrubal na stejném lehátku.“

Livius užívá neosobní pasivum ve dvou případech. V LIV. 2,4,5 se volba neosobního pasiva zdá být motivována faktem, že spiklenci tvoří pouze určitou skupinu z večerících, v LIV. 28,18,2 pak snahou neužívat v rámci jednoho souvětí příliš mnoho různých podmětů. Není bez zajímavosti, že se u Livia nikde nevyskytuje ani jeden případ tvarů *prandi* a *cenavi*.

NEP. Att. 14,1: *Nemo in convivio eius aliud acroama audivit quam anagnosten, quod nos quidem iucundissimum arbitramur; neque umquam sine aliqua lectione*

*apud eum cenatum est, ut non minus animo quam ventre convivae delectarentur:
Namque eos vocabat, quorum mores a suis non abhorrent.*

„Na jeho hostinách nikdo neslyšel jiného baviče než předčítače, což alepoň nám připadá velice příjemné. A nikdy se u něj nevečeřelo bez nějaké četby, aby duch hostů byl potěšen stejně jako břicho. Zval totiž ty, jejichž zvyky se nelišily od jeho.“

V tomto případě se zdá, že užití neosobního pasiva je motivované tím, že autor nespecifikuje, kdo se večeření účastnil.

IVL. VAL. 3,17: *Ubi cenatum exercitui foret, statim signum dari classico et ad vesperam iniri iter oportebat id que horis ferme nocturnis tribus agitari convenerat, sex vero insequentibus horis somno indulgere; rursus que exim ad horam diei quartam reliquum spatii transmittibamus.*

„Když se vojsko navečeřelo, bylo třeba ihned dát znamení polnicí a k večeru začít pochodovat. To trvalo asi tři noční hodiny. Šest následujících hodin bylo věnováno spánku. Pak jsme šli dále a o čtvrté denní hodině jsme již ušli zbytek vzdálenosti.“

Užití neosobního pasiva ve vazbě s *foret* a dativem je obecně neobvyklé, u tohoto autora je nicméně poměrně časté.

3.2.1.3. Rezultativní participium

S perfektními (rezultativními) participii, která mají blízko k adjektiválnosti, jsme se již setkali ve dvou případech u Cicerona. V „neciceronovských“ textech byly nalezeny dva další případy.

HOR. ars 338: *Ficta voluptatis causa sint proxima veris: / ne quodcumque velit, poscat sibi fabula credi, / neu pransae Lamiae vivum puerum extrahat alvo.*

„Aby byla fikce příjemná, musí být blízka pravdě. Příběh nemá žádat, aby se mu věřilo vše, co chce. Nemá tahat chlapce z břicha naobědvané Lamie.“

SCRIB. LARG. titulus,71,18: *Globuli, qui etiam cenatis dantur et efficiunt mane deici, quod satis sit.*

„Kapky, které se dávají také navečeřeným a způsobují, že je ráno vyloučeno, kolik je třeba.“

3.2.1.4. Participium rozvinuté příslovečným určením

Celkem byly nalezeny čtyři případy participia rozvinutého příslovečným určením.

HOR. sat. 1,6,127: *Pransus non avide, quantum interpellat inani / ventre diem durare, domesticus otior.*

„Navečeřev se ne hltavě, jen tolik, abych nemusel trávit den s prázdným břichem, odpočívám doma.“

LIV. 28,14,7: *Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati et pransi essent: armatus eques frenatos instratos que teneret equos.*

„Večer po táboře rozhlásil, že před úsvitem mají být muži i koně obstaraní a nasnídaní. Osedlané koně s uzdami mají držet ozbrojení jezdci.“

Tento příklad by mohl působit dojmem, že se tu setkáváme s tvarem *pransi essent* jako s perfektem tvořeným pomocí spony *sum*. Ve skutečnosti jde o participium, které se ve větě pojí se sponou, ale netvoří tak perfektem.

SALL. Iug. 106,4: *Ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficisceretur, consilium adprobat; ac statim milites cenatos esse in castris ignisque quam creberrimos fieri, dein prima vigilia silentio egredi iubet.*

„Ten mu také doporučil, aby vyrazil v noci. Souhlasil a hned poručil, aby se vojáci navečeřeli v táboře a byl rozdělán co možná největší oheň, pak aby se při první hlídce v tichosti vyrazilo.“

Zde je situace stejná jako v předchozím případě. Nejde tu o perfektum *cenatos esse*. Jde o participium *cenatos*, které se větě pojí se sponou, ale netvoří tak perfektum.

APVL. met. 1,26: *Evasi aliquando rancidi senis loquax et famelicum convivium somno, non cibo gravatus, cenatus solis fabulis et in cubiculum reversus optatae me quieti reddidi.*

„V jistou chvíli jsem unikl z upovídané a hladové hostiny nechutného starce, nezatížen jídlem, navečeřený jen řečmi, a po návratu do pokoje jsem se oddal kýženému odpočinku.“

3.2.1.5. Přímý předmět

V této kapitole se opět dotýkáme tématu tranzitivity, respektive intranzitivity sloves *prandeo* a *ceno*. Jak jsme již psali výše, podle Thesauri Linguae Latinae existují obě námi zkoumaná slovesa jak v intranzitivní, tak v tranzitivní variantě. Zde uvedené příklady (všech sedm „neciceronovských“ příkladů s přímým předmětem) náleží k variantě tranzitivní. Některé z nich jsou jako příklady tranzitivní varianty uvedeny i v Thesauru Linguae Latinae, pochopitelně vedle jiných příkladů, kde námi zkoumaná slovesa nejsou v perfektu.

PLAVT. Rud. 508: *Scelestiorem cenam cenavi tuam, / quam quae Thyestae quondam antepositast et Tereo.*

„Večeřel jsem tvou večeři, zločinnější, než byla ta, kterou kdysi předložili Thyestovi a Téreovi.“

V tomto případě, stejně jako v případě následujícím, je předmět užit v rámci figura etymologica. Tento a následující případ (tedy oba případy přímého předmětu u Plauta) je tedy nutno považovat za velice specifické.

PLAVT. Poen. 759: *Calidum prandisti prandium hodie? Dic mihi.*

„Obědval jsi dnes teplý oběd? Pověz.“

Užití v rámci figura etymologica. (Viz komentář k předchozímu případu.)

VARRO Men. f303: *Quod pransi discedentes dicimus alius alii 'vale'*.

„Poté, co jsme ho snědli, řekneme při odchodu jeden druhému 'vale'.“

Toto je jediný případ, kde je přímý předmět v závislosti na participiu *cenatus* či *pransus*. Vzhledem k tomu, že jde o fragment, jsou zde ale na místě pochybnosti o spolehlivosti.

PETRON. 76,11: *Hic mihi dixit etiam ea, quae oblitus eram; ab acia et acu mi omnia exposuit; intestinas meas noverat; tantum quod mihi non dixerat, quid pridie cenaveram.*

„Tento mi řekl i to, co jsem už zapomněl, pověděl mi všechno od A do Z, znal moje vnitřnosti, tak tak, že mi neřekl, co jsem večeřel předchozí den.“

IVV. 1,94: *Quis totidem erexit villas, quis fercula septem / secreto cenavit avus?*

„Čí předek postavil tolik vil a o samotě večeřel sedm chodů?“

PLIN. nat. 10,141: *Maxime tamen insignis est in hac memoria Clodii Aesopi, tragici histrionis, patina HS C taxata, in qua posuit aves cantu aliquo aut humano sermone vocales, HS VI singulas coemptas, nulla alia inductus suavitate nisi ut in iis imitationem hominis manderet, ne quaestus quidem suos reveritus illos opimos et voce meritos, dignus prorsus filio, a quo devoratas diximus margaritas, non sic tamen, ut verum facere velim inter duos iudicium turpitudinis, nisi quod minus est summas rerum naturae opes quam hominum linguas cenasse.*

„Nejvýznamnější je v tomto ohledu jídlo Clodia Aesopa, tragického herce, v ceně sto tisíc sesterciů, které poskládal z ptáků, kteří uměli zpívat nebo mluvit jako lidé, z nichž každého koupil za šest tisíc sesterciů, neveden ničím jiným než požadavkem, aby uměli imitovat lidi, aniž by se zamyslel nad tím, že svůj majetek získal díky svému hlasu. Byl jistě hoden svého syna, o kterém jsme řekli, že jedl perly. Nechtěl bych volit mezi špatností těchto dvou, která je větší, až na to, že je méně špatné jíst k večeři nejlepší klenoty přírody než lidské jazyky.“

AVR. Fronto 4,6,1: *Quid me censes prandisse? Panis tantulum, cum conchis et caepas et maenas bene praegnatas alios vorantis viderem.*

„Co myslíš, že jsem obědval? Kousek chleba. Přitom jsem viděl jiné jíst lastury, cibuli a pěkně vypasené ryby.“

3.2.2. Závěr

Tvary typu *pransus sum* a *cenatus sum*, které se u Cicerona nevyskytují vůbec a které by se podle *Lateinische Grammatik* neměly vyskytovat často, byly nalezeny pouze dva, oba u Plauta. Je nutné pamatovat na to, že v jednom z těchto případů šlo evidentně o jazykovou hříčku. Výklad v *Lateinische Grammatik* je v tomto případě zřejmě správný. Rozbor dochovaných textů nepotvrzuje výklad dochovaný v díle Aulus Gellia, podle nějž by perfektem sloves *prandeo* a *cenare* měly být tvary *pransus sum* a *cenatus sum*.

Neosobní pasivum se vyskytuje ve čtyřech případech, přičemž dvakrát jde o konjunktiv plusquamperfekta, dvakrát o indikativ perfekta.

Ve dvou případech se vyskytuje rezultativní participium. Je tedy výrazně méně časté než participium předčasné. Situace je tedy podobná jako u Cicerona.

Ve čtyřech případech se vyskytuje participium rozvinuté příslovečným určením. U Cicerona nebyl takový případ ani jeden.

Bylo nalezeno celkem sedm výskytů s přímým předmětem. Jediný výskyt tvaru *pransus* s přímým předmětem je zachován u Varrona. Jde o fragment, proto jsou na místě pochybnosti o spolehlivosti. Tvar *cenatus* s přímým předmětem se nevyskytuje vůbec. To by tedy ukazovalo na pravdivost tvrzení vyvozeného z *Lateinische Grammatik*, že tvary, ve kterých se vyskytují participia *pransus* a *cenatus*, jsou s přímým předmětem užívány velmi zřídka. Ve všech sedmi případech je předmětem jídlo, které je k večeři či k obědu. Předpoklad o typu

tranzitivity formulovaný dříve byl tedy zřejmě správný. V obou případech užití přímého předmětu u Plauta je předmět užit v rámci figura etymologica.

Pokud jde o řazení do Vendlerových slovesných tříd, nebyly nalezeny žádné případy, které by se výrazně odchylovaly od zákonitostí vyzorovaných u Cicerona. Není tu patrný žádný rozpor s předpoklady utvořenými v teoretické části práce.

Lze tedy říci, že užití perfekta sloves *prandeo* a *ceno* v dochovaných „neciceronovských“ dílech se od Ciceronova užití liší kromě existence tvaru *cenatus sum* u Plauta především existencí neosobního pasiva, participií rozvinutých příslovečným určením a tvarů s přímým předmětem.

4. Závěr

Autoři gramatik chápou participia *cenatus* a *pransus* s jejich aktivním významem jako výjimečné případy. Hlavním výstupem této práce je zjištění, že o výjimečné případy nejde. Jak totiž vyplynulo z výkladu v druhém oddílu teoretické části této práce, latinská participia na *-tus* nelze považovat za participia, jejichž význam je až na výjimky předčasný a pasivní. Participia tohoto typu mají u různých sloves různý význam, přičemž roli hraje příslušnost do konkrétních Vendlerových tříd a tranzitivita, respektive intranzitivita.

Praktická část práce přinesla informace o užití různých perfektních tvarů sloves *prandeo* a *ceno* v latinských textech. Jedním z jejich důležitých výstupů je zjištění, že výklad o perfektu sloves *prandeo* a *ceno*, který se nachází v dostupné literatuře, nelze ve všech případech považovat za spolehlivý.

Seznam použité literatury

- Baldi, P. (1999) *The Foundations of Latin*, Berlin
- Beekes, R. S. P. (2011) *Comparative Indo-European Linguistics*, Amsterdam
- Bičovský (2017) *Praindoevropština*, Praha
- Hofmann, J. B. – Szantyr, A. (1972) *Lateinische Grammatik. Zweiter Band: Lateinische Syntax und Stilistik*, München
- Kurzová, H. (1993) *From Indo-European to Latin*, Amsterdam
- Kurzová, H. (2011) *Notes on Indo-European Participles*, Firenze
- Kurzová, H. (2014) *Diathesis and Transitivity in Latin and Greek: Chronology of Indo-European Voice Types*, Praha (in: *Listy filologické*)
- Kühner, R. – Holzweissig, F. (1912) *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Erster Band: Elementar-, Formen- und Wortlehre*, Hannover
- Kühner, R. – Stegmann, C. (1912-1914) *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Zweiter Band: Satzlehre*, Hannover
- Leumann, M. (1977) *Lateinische Grammatik. Erster Band: Lateinische Laut- und Formenlehre*, München
- Meier-Brügger, M. (2003) *Indo-European Linguistics*, Berlin
- Neue, F. – Wagener, C. (1892-1902) *Formenlehre der lateinischen Sprache*, Leipzig
- Pinkster, H. (2015) *The Oxford Latin Syntax*, Oxford
- Sihler, A. L. (2009) *New comparative grammar of Greek and Latin*, Oxford
- Vaníková, M. (2019) *Prefix ex- u latinských sloves a jeho aspektová funkce*, Praha
- Vendler, Z. (1957) *Verbs and Times*, Durham (in: *The Philosophical Review*)